

**TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI
BÖLÜMÜ**

mm

**Prof. Dr. Mine MENGİ Adına
TÜRKOLOJİ SEMPOZYUMU (20-22 Ekim 2011)
BİLDİRİLERİ**

ADANA-2012

NEZAKET DİLİ VE ANITKABİR ÖZEL DEFTERİ 23. CİLDİNDE NEZAKET VE SAYGI İFADELERİNİN İNCELEMESİ

Okt. Özgür ÖNER
Mersin Üniversitesi, Türk Dili Bölümü
ozguroner@mersin.edu.tr

ÖZET: Bu çalışmada Antıkabir Özel Defteri'nin 23. cildindeki nezaket stratejileri incelenmiştir. Antıkabir Özel Defterleri, ziyaretçilerin Atatürk'le ilgili duygu ve düşüncelerini yazdıkları defterlerdir. Bu defterlerdeki hitap biçimleri, şahıs zamirlerinin kullanımı, metinlerde kullanılan sözcüklerin seçimi nezaket açısından çözümlenmiştir.

Anahtar Sözcükler: nezaket, Antıkabir Özel Defteri, saygı.

ABSTRACT: In this study, the politeness strategies were examined in Official Antıkabir Memorial Book volume 23. Official Antıkabir Memorial Book is a book on which visitors to Antıkabir write their opinions and feelings about Atatürk. The types of addressing in the memorial book, the use of pronouns, word choices in the texts were analysed in terms of politeness strategies.

Key Words: politeness, Official Antıkabir Memorial Book, .

1. Giriş

Genel olarak nezaket, içinde saygılı ve incelikli davranma, incelik, kibarlık, naziklik ve zarafet gibi birbirine yakın kavramları barındırır. Nitekim Türkçe Sözlük 2005'te de nezaket, "Başkalarına karşı saygılı ve incelikli davranma, incelik, naziklik, zarafet." şeklinde tanımlanmıştır.

Nezaket kuralları toplumların sosyal ihtiyaçları, gelenekleri, inanışları ve değer yargıları sonucunda oluşan yazılı olmayan kurallardır. Bireyin dâhil olduğu sosyal ortam içinde uyması gereken kurallardır. Bu kurallara uymak, bireyin toplumda saygınlık kazanmasını ve saygınlığını korumasını sağlar. Yazılı ve sözlü iletişimde nazik kabul edilen dilsel tercihler nezaket söylemini oluşturur. Dilde nezaket, evrensel bir olgu olarak bütün dillerde ve kültürlerde incelenebilir.

Nezaket kurallarının dile nasıl yansıdığı, son zamanlarda üzerinde sıklıkla durulan bir araştırma konusudur. Bu konu, işlevsel dilbilim dallarından edimbilimin (pragmatik, pragmalinguistik) araştırma alanlarından biridir. Vardar edimbilimi şöyle tanımlar: "Özellikle mantıksal kökenli kuramlarda dilsel göstergelerin birleşim kurallarını inceleyen sözdizimiyle bunların göndergelerle ilişkisini sağlayan anlabilime karşıt olarak, bildirişim durumu içindeki konuşucuların göstergeleri kullanmasını, bu edime eşlik eden çeşitli olguları (güdüleme, tepki, etkileşim v.b.) inceleyen dal (2002).

Levinson'a göre ise edimbilim, uygun buldukları bağlamlara göre, dil kullanıcılarının cümleleri eşleştirme konusundaki yeteneklerini inceleyen bir çalışma alanıdır (1983: 24).

Nezaketle ilgili araştırmalarda nezaketin iletişimdeki yeri, nezaket söyleminin dile yansınması ve nezaket kavramının evrenselliğinin olup olmadığı gibi konular üzerinde çalışılır. İletişim içindeki insanların birbirlerinin "itibar" gereksinimini dikkate alarak ne gibi nezaket söylemleri kullandıkları konusunda çok sayıda araştırma yapılmış ve elde edilen bulgulardan hareketle çeşitli nezaket kuramları öne sürülmüştür. Bunlar arasında Lakoff'un 'dayatma/ uzak dur' ya da Leech'in 'Karşıdaki kişi için maliyeti en aza indir / kârı artır' kuramları sayılabilir (Fasold 1990: 159).

Lakoff (1973: 305) nezaket diliyle ilgili kullanımları üç başlık altında toplamıştır. Resmi durumlarda dayatmadan kaçınıp ve mesafeli davranılması, ikilemli durumlarda dinleyiciye seçenekler sunulması, samimi durumlarda ise konuşucu ve dinleyicinin aynı eylemi yapıyor gibi davranmasını nezaket dili içinde değerlendirmiştir. Leech'in (1983: 132) konuşucuyu merkez olarak belirlediği nezaket dili ilkelerini ise şu şekilde gösterebiliriz:

Uygun davranış ilkesi: Bedeli, karşıdaki için azaltmak, kârı (çıkarı) karşıdaki için artırmak,

Cömertlik ilkesi: Kârı kendisi için azaltmak, bedeli kendisi için artırmak

Takdir etme ilkesi: Karşıdakini beğenmeme durumunu en aza indirmek, karşıdakini övmeyi artırmak,

Alçakgönüllülük ilkesi: Kendini övmeyi azaltmak, kendini beğenmemeyi artırmak,

Uyum ilkesi: Kendisi ve diğeri arasındaki uyumsuzluğu azaltmak, kendisi ve diğeri arasındaki uyumu artırmak,

Sempati ilkesi: Kendisi ve diğeri arasındaki antipatiyi azaltmak, kendisi ve diğeri arasındaki sempatiyi artırmak.

Nezaket söylemi üzerine yapılmış en kapsamlı çalışma, Brown-Levinson'un *Politeness: Some Universals in Language Usage* (1987) adlı çalışmasıdır. Brown ve Levinson, Tzental dili (Güney Meksika'da bir Maya dili), Hindistan'ın güneyinde konuşulan Tamilce ve İngilizceyi inceleyerek aralarında akrabalık olmayan bu dillerde nezaket ile ilgili birtakım benzer yapıların bulunduğunu savunmuşlardır. Brown ve Levinson'un nezaket kuramının temelinde aslında bir toplum bilimci olan Goffmann'ın terimleştirdiği "itibar" (face) kavramı yer alır.

Goffmann "itibar"ı şu şekilde tanımlar: "Bir terim olarak itibar, belirli bir iletişim durumuna mahsus olarak kişinin kendisi için etkin bir şekilde ortaya koyduğu olumlu bir sosyal değerdir." (1967: 5). Locher de Gofmann'ın bu tanımını şöyle yorumlamıştır: "İtibar, bu tanımda belirli bir etkileşim sırasında başka bir bireyin kendisine verdiği bir imajdır ve bir maske gibidir. Bu da bireyin bağlama göre değişiklik gösteren birkaç farklı imaja yani maskeye sahip olabileceği anlamına gelmektedir." (2004: 52).

Brown-Levinson'a göre itibar, etkileşim sırasında kaybedilebilir, sürdürülebilir veya geliştirilebilir bir duygusal değerdir (1987: 61). Brown-Levinson kişilerin farklı iletişim ihtiyaçları bulunduğunu ve kişiliklerinden dolayı sözlü iletişimde iletişim aksaklıklarının olabileceğini vurgulamışlar ve bu tür davranışları "itibarı tehdit eden eylemler" (face threatening acts) olarak tanımlamışlardır (1987: 60-62). Sözlü iletişimde aksaklıkların engellenmesi için uygulanan kurallar veya teknikler ise nezaket stratejilerini oluşturur. Brown-Levinson (1987: 60) nezaket söyleminin dinleyiciye göre değişebildiğini savunurlar. Kişiler bağlama uygun olarak geliştirdikleri nezaket stratejileri sayesinde yaşanabilecek iletişim aksaklıklarını da engellerler.

Brown-Levinson modeline göre dilde nezaket, itibarı tehdit eden eylemlerin yıkıcı etkisini hafifletmek etmek için başvurulan onarıcı eylemlerdir (redressive actions). İtibarı tehdit eden eylemler, hem dinleyicinin hem de konuşucunun itibarını sürdürme isteğini hedef alabilir. Bu durumda uygun stratejilerin kullanılarak itibarı tehdit eden eylemlerin yıkıcı etkisinden kaçınmak ya da bu etkiyi hafifletmek gerekir (Brown-Levinson 1987: 68).

Brown-Levinson'a göre bazı söz eylemler, diğerlerinden daha fazla tehdit edicidir. Bir söz eylemin itibarı tehdit etme durumunu belirleyen üç etken vardır: güç (G), mesafe (M) ve baskı derecesi (B). Bu üç etken, bir itibarı tehdit eden eylemin ağırlığını (A) oluşturur. Aynı zamanda bu üç etken, Brown-Levinson modelinin toplumbilimsel yönünü oluşturur.

G, konuşucu ve dinleyici arasındaki sosyal statü farkını; M, konuşucu ve dinleyici arasındaki samimiyet durumunu; B ise bir eylemdeki baskının derecesini temsil eder. Bu bilgiler doğrultusunda itibarı tehdit ettiği düşünülen bir eylemin -x eylemi olarak adlandırılırsa- ağırlığı şu şekilde formüle edilebilir (Brown-Levinson 1987: 76):

$$Ax = M(K, D) + G(D, K) + Bx$$

Brown-Levinson'a göre konuşucular, bir itibarı tehdit eden bir eylemle karşılaştıklarında açık (on record) ve kaçınmacı (off-record) stratejilerden birini tercih ederler. Açık stratejileri kullanan bir konuşucu, niyetini en anlaşılır yolla aktarmaya çalışır. Bu aktarım sırasında konuşucu, hiçbir itibar onarıcı eylem kullanmadan dinleyicinin itibar gereksinimini önemsemediğini gösterebilir ya da sözcelerindeki itibarı tehdit etme etkisini dilsel araçlar kullanarak azaltmaya çalışabilir. Onarıcı dilsel araçlar, dinleyicinin olumlu veya olumsuz itibar gereksinimlerini tatmin etmek için kullanılabilir. Son olarak konuşucular, niyetleriyle ilgili ipuçları vererek, eğretilmeler, örtmeceler ya da iki anlama gelebilecek ifadeler kullanarak kaçınmacı stratejiler geliştirebilirler.

2. Veri ve Yöntem

2.1. Veri

Bu çalışmada, yukarıdaki kuramsal değerlendirmeler ışığında 1953 yılından itibaren Anıtkabir'de tutulan ve 2001 yılı itibarıyla 36 defterden oluşan Anıtkabir Özel Defteri adlı yayının 1998-1999 yıllarını içine alan 23. cildi nezaket ve saygı dili açısından incelenmiştir. Anıtkabir Özel Defterleri, Türkiye'nin çeşitli yerlerinden veya yabancı

ülkelerden gelen ziyaretçilerin Atatürk hakkındaki duygu ve düşüncelerini yazdıkları defterlerdir. Ancak yabancı ülkelerden gelen ziyaretçilerin diplomatik bir gereklilik olarak kendi dilleriyle yazdıkları metinler inceleme dışında tutulmuştur. Bu çalışma, yabancı ziyaretçilerin metinleri ve bazı okunamayan metinlerin (Çünkü el yazısıyla yazılmıştır ve bazı el yazılarını deşifre etmek mümkün olmamıştır.) çıkarılmasından sonra kalan 366 metin üzerinde yapılmıştır.

2.2. Yöntem

Bu çalışmayla dünya dillerindeki çalışmalara paralel olarak Türkiye Türkçesi nezaket söylemi özelliklerinin Anıtkabir Özel Defteri'ndeki görünümünü tespit etmek amaçlanmıştır. Böylelikle katılımcıların Anıtkabir Özel Defteri'nde ne tür nezaket stratejilerine başvurdukları belirlenmeye çalışılmıştır. Çalışmada, Anıtkabir Özel Defteri'ndeki hitap şekilleri, şahıs zamirlerinin kullanımı, metinlerde kullanılan sözcüklerin seçimi nezaket dili bağlamında incelenmiştir.

3. Çözümleme

3.1. Saygı dili oluşturma

Dilde konuşucular, sözcük seçimine dikkat edilerek yüceltme ve tevazuya dayalı bir saygı dili yapısı oluşturulabilir. Yüceltme dili yapısında hitap edilen kişinin toplumsal statü olarak üstün olduğu ve konuşucunun bu üstünlüğün farkında olduğu vurgulanırken tevazu dili yapısında konuşucunun toplumsal statü olarak aşağıda olduğu ön plana çıkarılır. Aslında her iki durumda da amaç hitap edilen kişinin övülmesidir.

3.1.1. Yüceltme dili

Metinlerde hitap edilen kişi başarıları ve dehasıyla Türk milletinin derin bir sevgi ve saygı duyduğu Atatürk'tür. Zaten Anıtkabir Özel Defteri'ne yazı yazmaktaki amaç, Atatürk'e karşı saygı ve minnet duygularının ifade edilmesi ve bağlılığı gösterilmesidir.

“Eski Türkçede Nezaket İfadeleri” adlı çalışmasında Yaylagül (2005: 155), Eski Türkçede yüceltme anlamıyla kullanılan sesleniş biçimlerini, a) alt katmandaki kişiden üst katmandaki kişiye doğru b) üst katmandaki kişiden alt katmandaki kişiye doğru c) aynı katmandaki kişiler arasında başlıkları altında incelemiştir. Alt katmandaki kişilerin üst katmandaki kişilere sesleniş biçimlerinde üst katman kişisine toplum tarafından saygı uyandıran bilgili olma, güçlü olma gibi nitelikler yüklenmekte; güçlü, değerli ve sevilen varlıklara benzetilen üst katman kişisine yönelik saygı ve ululama gözlenmektedir. Yine aynı çalışmanın devamında Üst katmandan kişilere hitapta “kağanım”, “tüzünüm”, “teñrim” gibi sesleniş biçimlerine çok sık rastlandığını ve burada birinci tekil şahıs iyelik ekinin saygı ve bağlılığı göstermek için kullanıldığını belirtmiştir. Aynı durumun genel olarak Anıtkabir Özel Defteri'ndeki hitaplarda da yer aldığı görülür.

Bu çalışmada incelenen 366 metinden 353'ünde hitap bölümü yer alırken 13'ünde hitap bölümünün bulunmadığı görülmüştür. Bu çalışmadaki hitap biçimleri, alt katmandaki kişilerin üst katmandaki kişiye yönelik yapılar olarak değerlendirilmektedir. Atatürk'ün Türk toplumdaki özel yeri dolayısıyla, diplomatik ve bürokratik açıdan eş

mevkiye görünen ziyaretçilerin kendilerini alt katmanda olarak kabul etmeleri dikkate değer bir durumdur.

Türkiye Türkçesinde unvan gruplarında unvan bildiren sözcükler isimlerden önce veya sonra gelebilmektedir. İncelenen metinlerde ise hitabet üslubunun da etkisiyle isimden sonra unvan bildiren sözcüklerin yer aldığı herhangi bir örneğe (Mustafa Kemal Bey/Beyefendi gibi) rastlanmamıştır:

Aziz Atam 1
Sevgili Atam 5
Yüce Atatürk 6

Anıtkabir Özel Defteri'nde hitaplardaki unvan bildiren sözcüklere Eski Türkçede de görüldüğü gibi hitap edilen kişiye saygı ve bağlılığı göstermek için birinci tekil ve çoğul şahıs iyelik ekinin getirildiği görülür:

Aziz Atam 1
Sevgili Atam 5
Başöğretmenimiz 253
Sevgili Atamız 4

Bazı örneklerde ise Atatürk ismine bile birinci şahıs iyelik eklerinin getirildiği görülmektedir:

Atatürk'üm 101
Büyük Atatürk'ümüz 331

Birinci tekil ve çoğul iyelik ekinin unvanlara getirilerek hitaplarda kullanılması, Türkçe için genel bir saygı ifadesi haline gelmiştir. Örneğin bir öğrencinin öğretmenine "hocam" ya da "öğretmenim" diye hitap etmesi beklenir, "hoca" ya da "öğretmen" gibi hitaplar ise saygısızlık ve kabalık olarak algılanır.

İncelenen metinlerdeki hitaplarda hitap edilen kişiyi yüceltmek için en çok *aziz*, *büyük*, *ulu* (sadece *önder* sözcüğüyle birlikte), *yüce* sıfatlarının kullanıldığı örnekler tespit edilmiştir. Yine metinlerde sevgi ve yakınlık duygusunu göstermek için "sevgili" sözcüğünün de hitaplarda önemli ölçüde kullanıldığı görülmüştür: *Sevgili Atam*, *Sevgili Başöğretmenim*, *Sevgili Atatürk*.

Genel nezaket unvanlarından *sayın* sözcüğüne metinlerde sadece iki defa rastlanmıştır. Bunda *sayın* sözcüğünün herkes için kullanılabilecek sıradan bir nezaket unvanı olarak görülmesinin etkisi olabilir. Metinlerde iki örnekte ise birinci şahıs iyelik eki veya herhangi bir sıfat kullanılmadan sadece Atatürk şeklinde hitap edildiği tespit edilmiştir (113, 438).

Metinlerdeki diğer hitaplarda ise Atatürk'ün kişilik özellikleri ve başarılarını anlatan sözcük gruplarının yüceltme ifadesi olarak kullanıldığı görülmektedir:

Ulusal Kurtuluş Savaşımızı Zaferle Sonuçlandırarak Toplumun Türklük Bilinci ile Dolu Düzeye Ulaştıran Ulu Önder 366

Türkiye Cumhuriyetinin Kurucusu Ulu Önder Atatürk 324
Cumhuriyetimizin Kurucusu Yüce Atatürk 427

Hitaplarda olduğu gibi asıl metin bölümlerinde görülen övgü sözleri de yüceltme dili örnekleridir:

Zat-ı âliniz: 186

İlkeleriniz ve engin dünya görüşünüz, Türkiye'nin 21. yüzyıla dünyanın en ileri ülkeleri arasında olması yolundaki çalışmalarımıza yön ve güç vermektedir. 260

Yüce şahsına, ilke ve inkılâplarına yürekten bağlı ve sadık kalarak korumak azim ve kararlılığı içindeyiz. 356

Aziz hatıran önünde saygıyla eğiliyoruz. 427

Metinlerde hitap edilen kişinin toplumsal konum itibarıyla üstün olduğunu ifade etmek için *huzur sözcüğü* kullanılmıştır. Metinlerin hemen tamamında geçen bu sözcük, bir yüceltme dili unsuru olarak kabul edilebilir:

Sevgili Ata'mızın huzuruna Almanya'nın Stuttgart şehrinden geldik. 4

Senin huzurunda olmaktan gurur duyuyoruz. 5

Bir kez daha huzurunuzda cumhuriyeti ve demokrasiyi son nefesimize kadar korumaya ant içtik. 10

Yukarıdaki kullanımların yanı sıra üst katmanda olan kişilere mahsus toplumu yönetme, topluma yön verme, önderlik etme ve emir verme özelliklerinin vurgulanarak yüceltme dili özelliklerinin kullanıldığı görülür:

Direktifleriniz doğrultusunda kurduğunuz Ankara Gazi Lisesinden mezun olmanın gururuyla derneğimiz yönetim kurulu ve tüm mezunlarımız, liselilerimiz adına huzurunuzda saygıyla eğiliyorum. 347

Emrinle fabrikalar kurun ve sonuçta 200 bin nüfuslu bir Kırıkkale'yi bir Cumhuriyet kenti olarak var ettin. 12

1 Kasım 1925 tarihinde TBMM'de yapmış bulunduğunuz ve vatandaşlarının devletin yanında Türk eğitimine yardımda bulunmalarına ilişkin buyruğunuz doğrultusunda kurulan Türk Eğitim Derneği'nin önderliğinde Türk Eğitim Derneği İstanbul Koleji Vakfı 18 Kasım 1997'de kurulmuş (...) 148

Yukarıda bahsedilen özelliklerin sanatlı bir söyleyişle anlatıldığı örneklerle de metinlerde sıkça rastlanır:

Cizdiğin yolda bize gösterdiğin ışığa doğru ilerliyoruz. 435

T.C.nin değerlerine sıkı sıkıya sarılan ve işaret ettiğin yoldan ayrılmayan biz ihracatçılar huzurunda saygı ile eğiliyoruz.

Hedef olarak belirttiğin "Muasır Medeniyet" düzeyine erişmek için elimizden gelen gayreti göstermekteyiz. 303

Metinlerde geçen *kabul buyurmak*, *bahşetmek* fiillerinin ise üst katman kişinin "lütufta bulunmak, ihsan etmek" gibi yücelticiliğini göstermek için kullanıldığı tespit edilmiştir. *Kabul buyurmak* ve *bahşetmek* fiillerini Tekmen (2004: 2832) yüceltme dili fiilleri içinde değerlendirmiş ve bu fiillerin en önemli özelliğinin birinci şahıslar için kullanılmaması belirtmiştir:

Başöğretmenlik unvanını kabul buyurduğunuz... 62
Adını bahsettiğin Türk Kızılayı... 327

Atatürk'ün geçmişteki başarılarının tanrısal fiillerle anlatılması da yüceltme dili örneklerindedir:

Yarattığın ulusun, kurduğun cumhuriyetin sonsuza kadar varlığı için saziyla, sözüyle, gönül bağıyla, dirlik ve düzen uğraşı veren halk ozanlarımızla bir kez daha huzurundayız. 194

Biz Türk hemşireleri, sizin ilke ve inkılâplarınızın ışığı altında, yoktan var ederek bizlere emanet ettiğiniz Türkiye Cumhuriyeti'nin yılmaz bekçileriyiz. 264

3.1.2. Tevazu Dili

Nezaketi ve saygıyı yansıtan en önemli tekniklerinden biri de konuşucunun kendini alçaltarak hitap ettiği kişinin kendine göre yüceliğini ön plana çıkarmasıdır. Böylece hitap edilen kişinin toplumsal statü olarak üstün olduğu ve konuşucunun bu üstünlüğün farkında olduğu vurgulanır.

Metinlerde tevazu dili örneklerinin en başında *eğilmek* fiili gösterilebilir. *Saygıyla, tazim ile, minnetle eğilmek* şeklinde metinlerin çoğunda geçen bu yapı, Türk toplumunun itaate verdiği önemi de gösterir. Nitekim “Orhun Yazıtlarında İtaat Kavramı” adlı bildirisinde Çetin (2005) Türk topluluklarında itaatin dönemin yöneticileri ve toplulukları için olmazsa olmaz bir özellik olduğunu vurgulamış ve sekizinci yüzyıla ait bu metinlerde itaat kavram alanının genişliğini ortaya koymuştur. Eski Türkçede *yükünmek* fiiliyle karşılanan bu itaat ifadesi Türkiye Türkçesinde de *eğilmek* fiiliyle karşılanmaktadır:

Huzurunda saygı ile eğiliyoruz. 43

Manevi huzurunda saygı, sevgi ve minnetle eğiliyorum. 51

Tüm arkadaşlarımız huzurunda huşu içerisinde tazim ile eğiliyoruz. 248

Eğilmek fiilinin dışında da kullanılan birtakım fiiller, tevazu dili özelliği gösterir. Bunlar, alt katmandaki kişilerin üst katmandaki kişilere bir durumu iletmek istediğinde kullanılan fiillerdir. Tevazu dili özelliği taşıyan bu fiiller ikinci şahıslar için kullanılmaz.

Bu özellikle fiil kullanımına Eski Türkçede de rastlamaktayız. Eski Türkçenin bu amaçla kullanılan temel fiili *ötünmek* “arz etmek, saygı ile istemek” fiilidir. Bu fiil Türk runik harfli metinlerde Maniheizt ve Budist Türk metinlerinde genellikle birinci ve üçüncü kişi çekimli olarak tanıklanmıştır (Yaylağül 2005: 156).

Anıtkabir Özel Defteri'ndeki metinlerde bu özellikte en çok kullanılan fiil *sunmak* fiilidir. “Bir büyüğe veya nezaket gereğince bir kimseye bir şeyi vermek, arz etmek, yollamak, göndermek, takdim etmek” (Türkçe Sözlük 2005) anlamlarına gelen bu fiil ile bu fiillin resmi yazışmalarda kullanılan paralel şekli olan *arz etmek* ve *takdim etmek* fiilleri metinlerde geçen diğer tevazu dili fiilleridir.

Çağdaş Türkiye Cumhuriyeti ve büyük eserleriniz için size sonsuz şükranlarımızı sunuyoruz. 312

Türkiye Cumhuriyeti'nin gösterdiğiniz doğrultuda, ülkesi ve ulusuyla bölünmez bir bütün olarak ilerlemeye devam edeceğine inancımızı, saygı ve bağlılıklarımızla bir kere daha arz ederiz. 229

Kırgızistan Cumhuriyeti'nin önde gelen rektör, bilim akademisinin üyeleri ve millî eğitim bakanlığı temsilcilerinden oluşan 23 kişilik heyeti takdim etmekten şeref duyarız. 204

Metinlerde *arz etmek* fiili, *sunmak* ve *takdim etmek* fiillerinden farklı olarak kendinden önceki cümlelerde aktarılan bir bilgiyi veya olayı iletmek amacıyla art gönderim görevinde de kullanılır:

Bu inançla sizin görüşleriniz ışığı altında 1. Bilimsel Kurultayımızı yaptık. Güzel sonuçları ulaştık. Arz ederiz. 322

Cumhuriyetimizin yücelmesi, aziz milletimizin huzur ve refahı için yılmadan çalışacağız. Arz ediyorum. 425

Yukarıda verilen fiillerin dışında Anıtkabir Özel Defteri'nde sıkça geçen *layık* sözcüğünde de tevazu dili özelliği görülür. Bu sözcük, metinlerde *layık olmak* birleşik fiil yapısında ve +A *layık* kısaltma grubunda karşımıza çıkar. Bu yapılarla beğenmek, uygun görmek ve takdir etmek durumunun üst makama mahsus olduğu vurgulanır ve böylelikle mütevazı bir tavır sergilenmiş olur:

Bu güveninizi canımızın, kanımızın, bütün hücrelerinde hissediyor, huzurunuzda dehanıza layık olacağımıza ant içiyoruz. 14

Ülkemizi daha çağdaş, daha gönencilik kılmac ve emanetinize layık olmak için çalışmaktayız. 238

Biz Türk öğretmenleri, Başöğretmenimizden aldığımız feyz ile ilke ve devrimlerini yaşatacak, ileri götürececek, sana layık gençler yetiştireceğiz. 340

Toplumsal mesafeyi vurgulayarak alt katmandaki kişilerin itaatleri gösteren ve kendi konularını kısmen değersizleştiren sözcükler kullanmaları da tevazu dili örneklerindedir.

Bütün emanetlerinizin bekçisi olmaya da devam edeceğiz. 300

Ülkemizi aydınlık yarınlara ve refaha ulaştırmak için çaba gösteren ihracatçı neferler olarak huzurundayız. 341

İlkelerinin yılmaz takipçisi olacağımızı arz ediyoruz. 425

3.2. Örtmecelerin kullanımı

Dilde nezaketin önemli unsurlarından biri de örtmecedir. Örtmecelerin kullanımı Brown-Levinson modelinde kaçınmacı stratejiler içinde değerlendirilmiştir. Örtmeceler, kaygı ve üzüntü yaratabilecek sözcüklerin yerine farklı sözcüklerin kullanılarak içinde bulunulan durumun ağırlığının hafifletildiği anlatım biçimleridir. Bir başka ifadeyle, "Örtmece, anlam değişmediği hâlde algılamayı değiştirmeye yönelik bir anlatım tarzıdır. Örtmece türlerinin çoğunda kelimeler üzerinde yapılan yapısal veya sessel değişiklikler algı merkezini daha yumuşak ifadelerle uyararak muhtemel tahrifatı azaltıp ifade edilecek durumun, kavramın, nesnenin veya olayın kabulünü kolaylaştırmaktadır." (Demirci 2008: 22).

Metinlerde Atatürk'ün ölümünün verdiği üzüntüyü hafifletmek için örtmeceye sıkça başvurulduğu görülür. Ölüm sözcüğünün yanı sıra mezar sözcüğü için de örtmecenin kullanıldığı tespit edilmiştir:

Atam, vefatının 60. yılında tüm Türk halkı gibi Kırıkkale de sana kalpten bağlı, kurduğun Cumhuriyeti yaşatma konusunda azimli ve karardır. 12

Aramızdan ayrılışının 60. yılında yüreğimiz yıkık boynumuz bükük gözyaşlarımız akar bir vaziyette huzuruna geldik. 19

Rahat uyu Ata'm. 21

Nur içinde yat. 22

Buna inan ve ışıklar içinde yat. 368

Bu inanç ve duygularla ebedî istirahatgâhında rahat ve huzur içinde olmanı dilerim. 291

3.3. Özel dil yapısı oluşturma

Metinlerde nezaketi yansıtmak ve bağlamın hitap edenler üzerindeki etkisini göstermek için günlük konuşma dilinden ayrı özel bir yapı oluşturulmak istendiği görülür. Anlam açısından duygu ve düşüncelerin aktarılmasında bir fark yaratmayan bu yapılarla samimi konuşmalarda kullanılan dilden ayrı bir nezaket dili oluşturulmaya çalışılır.

Olmak ve bulunmak fiillerinin kullanımları bu bağlamda değerlendirilebilir. Metinlerde sıkça geçen *-miş ol-* yapısı, genellikle geçmişte belirli bir zamanda yapılmış eylemler için kullanılır. Bahsedilen yapının metinlerde sıkça geçmesi, bunun kişisel bir üslup özelliği olmayıp bu türdeki metinlerde nezaket dili yansıması olduğunu gösterir. Aslında bu anlatım, *-miş ol-* yapısı kullanılmadan da yapılabilir:

Biz ve bizden sonraki nesiller var olduğu sürece koymuş olduğun ilkelerin (koyduğun ilkeler), devrimlerin ve kurmuş olduğun Türkiye Cumhuriyeti (kurduğun Türkiye Cumhuriyeti) sonsuza kadar var olacaktır. 276

Kurmuş olduğun muhteşem Cumhuriyet'i aydınlatan ilkelerin ve göstermiş olduğun hedeflere hızla ilerlemenin verdiği huzur ve mutlulukla seni bir kez daha şükran, minnet ve saygı ile anıyoruz. 15

1927 yılında getirmiş olduğunuz Genel Muhasebe Kanunu'nun bugün dahi yürürlükte bulunması çok anlamlıdır. 306

Aynı kullanım özellikleri *bulunmak* fiili için de geçerlidir:

1 Kasım 1925 tarihinde TBMM'de yapmış bulunduğunuz ve vatandaşların devletin yanında Türk eğitimine yardımda bulunmalarına ilişkin buyruğunuz doğrultusunda... 148.

Cumhuriyetimize şekil veren ilke ve inkılaplarınız doğrultusunda objektif, bağımsız ve adil yargılama ilkeleriyle vereceğimiz kararlarımızda vatanımız ve milletimize hizmet etmeyi amaç edinmiş bulunuyoruz. 177

Jandarma Asayiş Vakfı'nın 3. Olağan Genel Kuruluna katılan üyelerle birlikte ilke ve inkılaplarına bağlılığımızı ve saygılarımızı sunmak üzere manevî huzuruna gelmiş bulunuyoruz. 239

Yukarıda bahsedilen yapıların dışında metinlerde *olmak* fiilinin kullanılabileceği yerlerde *bulunmak* fiilinin tercih edildiği görülmektedir:

Yüksek Öğrenim Kredi ve Yurtlar Kurumu Genel Kurulunu temsilen huzurunuzda bulunuyoruz. 53

Huzurunda bulunmanın mutluluğunu yaşıyorum. 55

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu, eşsiz önder Atatürk'ün manevî huzurunda bulunmaktan onur duyuyoruz. 139

3.4. Yakınlık kurma eğilimleri

İncelenen metinlerde hitap eden kişilerin Atatürk'le aynı düşüncede olduklarını vurgulamak ve bu yolla yakınlık kurmak için Atatürk'ün sözlerine sıkça yer verdikleri görülmektedir. Bu yakınlık kurma durumu, Brown-Levinson'un (1987) olumlu nezaket stratejileriyle de açıklanabilir. Olumlu nezaket stratejileri, konuşan ile dinleyenin ortak değerlere sahip olduklarını gösterir. Katılımcılar, karşı tarafa istediği mesajı aktarırken olumlu nezaket stratejilerini uygulayarak bir dayanışma ortamı oluşturmak isteyebilirler. Metinlerde, yapılan işlerin anlatılması ya da duygu ve düşüncelerin açıklanmasında Atatürk'ün sözlerine atıfta bulunmak bir nezaket unsuru olarak kullanılmıştır:

"Benim kentim." dediğin bir şehirde yaşamının onuru içindeyiz. 66

1924'te söylediğiniz "Efendiler, atık vatan imar istiyor, refah istiyor, medeniyet, hür fikir, hür zihniyet istiyor." düşüncelerinizin temsilcileri ve uygulayıcıları olarak huzurundayız. 237

16. Çiçekçiler Günü'nde senin söylediğin "Ağaç, çiçek, uygarlık demektir." sözünü her gün biraz daha iyi anlamalı ve anlatarak yaşamının sonuna kadar sizi sevgi ve şükranla anıyoruz. 246

3.5. Sen-Siz kullanımı

Birçok dilde özellikle ikinci tekil şahıslar için çoğul şahıs zamirlerinin kullanılması dillerde farklı seviyelerde olsa da saygı kavramlarının bulunduğunu gösterir. Türkçede de ikinci tekil kişi zamiri *sen* yerine *siz* kullanımı ve üçüncü tekil kişilerden bahsederken çokluk ekinin kullanılması (*Vali Beyler geldiler.* gibi) saygı ifadelerinin dile yansımış biçimlerindedir.

Yaş, cinsiyet, toplumsal sınıf, sosyal statü, yakınlık ve resmiyet durumları Türkçede sen-siz zamirlerinin seçimini belirleyen değişkenlerdir. König'e (1990: 182) göre yakınlık, resmiyet, mesafe, dayanışma olarak adlandırılan değişkenlerin sen-siz kullanımına etkileri son derece karmaşık olabilmektedir. Mesafe, resmiyet ve saygı pek çok durumlarda birbirlerinden ayrılması güç kavramlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Genelde yakınlık ve dayanışma karşılıklı *sen*; resmiyet ise *siz* kullanımına yol açmaktadır. Mesafe ise yaş, toplumsal katman ve toplumsal statü değişkenlerine bağlı olarak karşılıklı değişik adılların kullanımını gerektirmektedir.

Anıtkabir Özel Defteri'ndeki hitaplar, şahıs zamirleri ve şahıs eklerinin kullanımı açısından incelendiğinde metinlerin büyük çoğunluğunda *sen* zamirinin kullanıldığı görülmektedir. Kimi metinlerde ise ikinci çoğul şahıs kullanımının tercih edildiği tespit

edilmiştir. Çok az sayıdaki metinde ise herhangi bir şahıs belirten unsura rastlanmamıştır. Yine sınırlı sayıdaki örnekte ise metin içinde ikinci tekil ve ikinci çoğul şahıs kullanımında tutarlılık olmadığı tespit edilmiştir.

Hitaplarda *siz* yerine *sen* kullanımının egemen olması, Anıtkabir Özel Defteri'ne duygu ve düşüncelerini yazan kişilerin Atatürk'le yakınlığını göstermek istemesiyle ve Gencan'ın (2001: 285) da ifade ettiği gibi "Ulu, yüce kişilere coşkulu eyitişlerde (hitaplarda) *sen* kullanılır." tespitiyle açıklanabilir.

Zeytinburnu gençliği olarak bir kez daha huzurunda olmanın onuru içindeyiz, seni şükranla anıyoruz. 1

Türk subayı olarak senin ilkelerinizle yetiştik şimdi de astsubay adaylarınızı senin ilkelerinizle yetiştiriyoruz. 3

İşte yine seninleyiz. 7

İkinci çoğul şahıs kullanımının tercih edildiği metinlerde ise metin yazarlarının toplumsal konum farkını vurgulayarak saygıyı ön plana çıkarmak istedikleri görülmektedir. Yine bu durum Brown-Levinson modeline göre katılımcıların hitaplarında güç ve mesafe dengesini göz önünde bulundurmalarıyla açıklanabilir:

Sizi çok seviyor ve özlüyoruz. 10

Sizin Ankara'ya gelişinizdeki anlam, şu an bizleri de aynı şekilde uygulandırıyor. 113

1999 Uluslararası Yaşlılar Yılı ve 18-24 Mart Yaşlılar Haftası nedeniyle Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu ailesi olarak bir kez daha huzurlarınızdayız. 188

İkinci tekil ve ikinci çoğul şahıs kullanımı konusunda tutarlılık olmayan metinlerde, metin yazarının toplumsal konum farkını vurgulayarak saygı göstermek ve yakınlık kurmak ikilemini yaşadıkları söylenebilir. Metinlerin genellikle dua niteliği taşıyan bölümlerinde ikinci tekil şahıs kullanımının daha fazla tercih edildiği görülmektedir.

Mehmet Emin Resulzade Anadolu Lisesinin aile bireyleri olarak huzurunda yine heyecan ve mutluluk içindeyiz. Sizin çizdiğiniz yolda, ilkeleriniz ve inkılaplarınızla hem kendimizi hem de ulusumuzu çağdaş uygarlık seviyesinin üzerine çıkarmak düşüncesi ve azmindeyiz. 72

Cumhuriyetimizle beraber kurduğunuz Diyanet İşleri Başkanlığımız 75. kuruluş yıldönümünde aziz kabrinin başında bıraktığınız emanetin yüceliğini görerek seni rahmet ve minnetle anıyoruz. (...) Şahsım ve teşkilatım adına sizi şükranla anıyoruz. Ruhun şad olsun. 163

Kurmuş olduğunuz cumhuriyeti, ilke ve devrimlerinizi sarsılmaz bir inançla yaşatmaya yeminliyiz. (...) Nur içinde yat Ata'm, nur içinde yat Gazi Mustafa Kemal Atatürk. 224

4. Sonuç

Anıtkabir Özel Defteri adlı yayının 1998-1999 yıllarını içine alan 23. cildi üzerinde yapılan bu çalışmada, katılımcıların Atatürk'e karşı saygı ve minnet duygularını ifade ederken nasıl bir nazik dil yapısı oluşturdukları incelenmiştir. Metinlerin tamamında yüceltme veya tevazuya dayalı bir saygı dili yapısının oluşturulduğu görülmektedir.

Metinlerde yüceltme dili söylemi oluşturmak için hitaplarda övücü sözlere yer verildiği, yüceltilen kişiye bağlılığı ve yakınlığı göstermek için birinci şahıs iyelik eklerini kullanarak hitap edildiği, hitap edilen kişinin toplumu yönetme, topluma yön verme, emir verme gücünün vurgulandığı, bazı fiillere yüceltme dili özelliği verildiği (bahsetmek, kabul buyurmak), kimi durumlarda ise yapılan işleri anlatırken tanrısal fiillerin kullanıldığı görülmüştür. Katılımcıların kendini alçaltarak hitap ettikleri kişinin kendine göre yüceliğini ön plana çıkarmaları, bunu yapmak için de sunmak, arz etmek, takdim etmek gibi birtakım fiilleri kullanmaları metinlerde tevazu dili örneği olarak değerlendirilmiştir. Yine, özel bir dil oluşturma çabaları ve örtmecelerin kullanımı metinlerindeki diğer nezaket dili unsurları olarak tespit edilmiştir. Son olarak, katılımcıların metinlerde sen-siz zamirlerini kullanım tercihleri üzerinde durulmuştur. Anıtkabir Özel Defterleri her yaş, meslek ve cinsiyetten kişilerin Atatürk hakkındaki duygu ve düşüncelerini yazdıkları metinleridir. Bu nedenle bundan sonraki çalışmalarda metinler, katılımcıların yaş, meslek ve cinsiyetleri göz önünde bulundurularak incelenebilir.

KAYNAKÇA

- Anıtkabir Özel Defteri (2001), Anıtkabir Derneği Yayınları, Ankara.
- Brown P.- S. C. Levinson (1987), *Politeness: Some Universals in Language Usage*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Çetin, E. (2005), "Orhon yazıtlarında 'itaat' kavramı", 6. *Deutsche Turkologenkongferenz*. Frankfurt (baskıda).
- Demirci, K. (2008), "Örtmece (euphemism) kavramı üzerine", *Milli Folklor*, S. 77, ss. 21-34.
- Fasold, R. (1990), *The Sociolinguistics of Language*, Blackwell, Oxford.
- Goffman, E. (1967), *Interaction Ritual: Essays on the Face-to-Face Behaviour*. Doubleday Anchor Books, New York.
- Gencan, T. N. (2001), *Dilbilgisi*, Ayraç Yayınevi, Ankara.
- Levinson, S. C. (1983), *Pragmatics*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Lakoff, R. (1973), "The logic of politeness: or, minding your p's and q's", *Papers from the Ninth Regional Meeting of the Chicago Linguistic Society*, Chicago Linguistic Society, Chicago, ss. 292-305.
- Leech, G. (1983), *Principles of Pragmatics*, Longman, London.
- Locher, A. M. (2004), *Power And Politeness In Action: Disagreements In Oral Communication*, Mouton de Gruyter, Berlin.

- König, G. (1990), "Türkçede sen/siz adlarının ikinci tekil şahıs için kullanımına toplumdilbilimsel bir yaklaşım", *IV. Dilbilim Sempozyumu Bildirileri*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, ss. 175-184.
- Tekmen A. N. (2005), "Türkçe ve Japoncada 'saygı dili' kavramı üzerine", *V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri*, TDK Yayınları, Ankara, ss. 2827-2836.
- Türkçe Sözlük* (2005), TDK Yayınları, Ankara.
- Yaylagül, Ö. (2005), "Eski Türkçede nezaket ifadeleri", *Millî Folklor*, S. 68, ss. 151-165.
- Vardar, B. (1998), *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*. Multilingual Yayınları, İstanbul.